

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 6.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2018

Készült a *Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Lendület Kutatócsoport*
keretében
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

A borítón a *Helikoni kedvtöltés* (1819) belső címképe

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

„Erőtlen betegeket, mind lelkekben es testekben, Úk gyógyitnak vala...”

XVIII. századi népénekek Szent Kozma és Damján tiszteletére, dunántúli kéziratoss forrásokban

Kozma és Damján arab testvérpár az orvoslásban képezte magát, majd Szíriába és Kilikiába (a mai Délkelet-Törökországba), Aegeae városába mentek gyógyítani. Sem az orvosi munkáért, sem a gyógyszerekért nem fogadtak el anyagi jutalmazást, és munkájuk közben rendíthetetlenül hirdették a keresztény hitet. Prédikációik hatására sokan megtértek, ezért a Diocletianus római császár (284–305) által indított keresztényüldözés idején Lysias római prefektus elfogatta őket. Fogságukban csodák történtek: tengerbe vetve a kötelek eloldódtak, és ők kiúsztak a partra. A máglya tüze nem érintette Kozmát és Damjánt, és oszlophoz kötözve a rájuk lött nyílvevesszők sem találták el őket. Végül 303-ban, Cirus városában karddal végezték ki a mindenki által szeretett orvos testvéreket. Justinianus bizánci császár (527–565) az ő égi közbenjárásuknak köszönte felgyógyulását, ezért tiszteletük gyorsan elterjedt a görög rítusú Bizánci Birodalom területén. Rómában elsőként IV. Félix pápa 528 körül építtetett bazilikát Szent Kozma és Damján tiszteletére. E templom felszentelési napja, szeptember 27.¹ lett a liturgikus ünnepnapjuk. Személyüknek a római martyrologiumban betöltött fontosságát jelzi, hogy nevük bekerült a római misekánonba.² Képük a

* A szerző a PPKE BTK (Piliscsaba) tanszékvezető egyetemi docense, az MTA BTK ITI Régi Magyar Dráma Kutatócsoport tagja.

- 1 Az 1969-ben bevezetett római katolikus naptárban ma egy nappal korábban, szeptember 26-án olvasható a nevük. A keleti egyház liturgiája október 17-én, november 1-jén és július 1-jén emlékezik meg róluk. Életükről és tiszteletükről bővebben: Wolfgang ARTELT, „Kosmas und Damian”, in *Lexikon der christlichen Ikonographie 7: Ikonographie der Heiligen Innozenz bis Malchisedech*, begründet von Engelbert KIRSCHBAUM SJ, Hg. Wolfgang BRAUNFELS, 344–352 (Rom, Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1974); BÁLINT Sándor, *Ünnepi Kalendárium, II* (Budapest: Szent István Társulat, 1977), 301–305; VIDA Mária, „Szent Kozma és Damján magyarországi tiszteletének eredete és értelmezése (11–14. század)”, *Századok* 115, 2. sz. (1981): 340–367; DIÓS István, *A szentek élete* (Budapest: Szent István Társulat, 2001⁵), 695–696; DIÓS István, „Kozma és Damján”, in *Magyar Katolikus Lexikon VII*, főszerk. DIÓS István, 309–310 (Budapest: Szent István Társulat, 2002).
- 2 Szenvedésük története Orosz István fordításában magyarul olvasható: *A Rómában elhunyt szent ingyenes orvosoknak, a csodatevő Kozma és Damjánnak pályafutása*, in *Vértanúakták és szenvedéstörténetek*, kiad. VANYÓ László, Ókeresztény Írók VII, 188–191, 401–402 (Budapest: Szent István Társulat, 1984).

magyar Szent Korona alsó részén is látható,³ hogy – Bálint Sándor szavait idézve – a magyar királyi pár egészségét ajánlják gondjaikba. Magyarországi templomaikat többen a bizánci kereszténység térítő tevékenységével hozták kapcsolatba,⁴ de Mező András adatai szerint a helynévvé nem vált templomaik száma (elsősorban a Dunántúlon és a déli országrészekén) meghaladta a hetvenet,⁵ ezért a legújabb kutatás arra a következtetésre jutott, hogy kultuszuk megindításában kereshetünk bizánci hatást. A Mohács előtti évszázadokban a Dunántúlon a baranyai Szentkozmadamján 1314-től és a zalai Kozmadombja 1199-től viselte a vértanú orvosok nevét.⁶

Tanulmányunkban az Észak-Dunántúlról fennmaradt, XVIII. századi kéziratok énekeskönyvek Kozma és Damján-népeinek vizsgálatát és tesszük közzé nyomtatásban elsőként.⁷

Szent Kozmáról és Damjánról nem tartalmaz énekeket sem az első magyar nyomtatott katolikus énekeskönyv, a *Cantus Catholici* és kiadásai (Lőcse, 1651; Kassa, 1674; Nagyszombat, 173 és 1738),⁸ sem az erdélyi ferences egyházenész-

3 TÓTH Endre és SZELÉNYI Károly, *A magyar Szent Korona: Királyok és koronázások* (Budapest: Kossuth Kiadó, 1999), 29–30.

4 BÁLINT Sándor, „Kozma és Damján tisztelete a régi Magyarországon”, *Orvostörténeti Közlemények* 64–65 (1972): 141–145.

5 A középkori Dunántúl területéről a következő Szent Kozma és Damján-templomokról tud a kutatás: Bagola (Zala vm.), Balozsamegyes–Egyházszeg (Vas vm.), Boncodföldre (Zala vm.), Cece (Fejér vm.), Csete (Fejér vm.), Görgeteg (Somogy vm.), Halimba (Veszprém vm.), Hetenye (Baranya vm.), Káld (Vas vm.), Karácsfa (Vas vm.), Kovácsi (Esztergom vm.), Kozma (Kutas, Somogy vm.), Kozmadombja (Zala vm.), Kuzminci (Baranya vm.), Nagykapornak (Zala vm.), Pat (Somogy vm.), Peszef (Felsőörs, Zala vm.), Szabás (Somogy vm.), Szamárd (Esztergom vm.), Szentkozmadombja (Zala vm.), Szigetvár (Somogy vm.), Vát (Vas vm.), Vöröstó (Veszprém vm.), Zákány (Somogy vm.), Zala (Somogy vm.) és Zalaszántó (Zala vm.). Bővebben: MEZŐ András, *Patrociniumok a középkori Magyarországon*, METEM-könyvek 40 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003), 202–207. Hadd jegyezzük meg, hogy Mező András könyve Egyházszeget, Balozsamegyest és Rábakovácsit három külön templomként tartja számon, holott mindhárom az egyházszei szentélyt jelentette, és ma már egy településnek számít, 1970-ig Meggyeskovácsi, azóta Rábakovácsi néven. Bővebben: SZOMBATHY József, *A Rábakovácsi plébánia története* (Rábakovácsi: 1964). Kézirat a szombathelyi Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár tulajdonában, jelzete: C 262 (439.111 Rábakovácsi), 943.9 Rábakovácsi.

6 MEZŐ András, *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)* (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996), 133–134, 47. sz.

7 Az általunk áttekintett észak-dunántúli források közül a Győr vármegyei *Écsi ék.* (1700–1725), a vasi *Kenyeri ék.* (1708), a pannonthalmi *Szoszna Demeter György-ék.* (1714–1715), a Győr vármegye ismeretlen helységéből fennmaradt *Gasztonyi ék.* (1743), az ötveny-szigeti (ma Kunsziget, Győr vm.) *Paksi Márton György-ék.* (1760–1761), a bajnai (Esztergom vm.) *Herchl Antal-ék.* (1765–1806) és a *Varsányi ék.* (Veszprém vm., XVIII. század 2. fele) nem tartalmaz Szent Kozma és Damján tiszteletére írott népelekszöveget.

8 Bővebben: *Katolikus egyházi énekek 1608–1651*, szerk. HOLL Béla, Régi Magyar Költők Tára: XVII. század 7 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974; a továbbiakban: RMKT XVII/7);

organista Kájoni János szerkesztette *Cantionale Catholicum* kiadásai (Csíksomlyó, 1676, 1719),⁹ sem a Náray György nagyszombati kanonok szerkesztette *Lyra coelestis* (Nagyszombat, 1695).¹⁰ A Nyugat-Dunántúl kéziratossénekeskönyveinek közül a Vas megyei *Vépi énekeskönyv* három, a rábaközi, Sopron vármegyei illetőségű *Dőri énekeskönyv* pedig egy éneket tár elénk az orvos vértanúk tisztelőjére. E források keletkezési helye a *schola vernacula*, vagyis az anyanyelvi népiskola volt, amelyek felállításáról – Oláh Miklós esztergomi érsek indítványára – az 1560-as nagyszombati zsinat rendelkezett.¹¹ Röviddel ezután szabad királyi városi, mezővárosi és községi (plébániai, majd filiális) szinten minden felekezeti elindította ezt az iskolatípust, amely a törökök kiűzése után vált teljessé. Ezekben az alapfokú intézményekben az iskolamester, a történeti források elnevezésével *ludi magister*, *schola rector*, *ludi rector*, vagy egyszerűen *magister* az adott település gyermekeit írásra, olvasásra, éneklésre és katekizmusra tanította.¹²

Az Erdődy család birtokán lévő Vép mezőváros kéziratossénekeskönyvének 130. oldalán a „Kezdetik az mi Edes Üdvözítőnknek Az mi Urunk Esus Kristusnak Dűcsössiges Fél Tamodásáruul való Szép Zengedező Enekek következknek” címet követően, egy majom és jobbról egy páva rajza alatti felirat árulja el scriptorának nevét és tanítói állását: „Anno 1731 Die 23 gl Nicolaus Mesterhazi Ludi Rector Vépiensis.”¹³ A *Vépi énekeskönyv* magister-másolója,

Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek), s. a. r. STOLL Béla (A), jegyz. HOLL Béla (B), Régi Magyar Költők Tára: XVII. század 15/A/B (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992; a továbbiakban: RMKT XVII/15).

- 9 Kiadta: DOMOKOS Pál Péter, „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum*. *Petrás Incze János: Tudósítások* (Budapest: Szent István Társulat, 1979). Dallamait lásd: KÓVÁRI Réka, *A Deák–Szentés-kézirat – The Deák–Szentés Manuscript*, *Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria–Magyar Ferences Források* 6 (Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2013).
- 10 Szent Kozma és Damján-szekvenciáról sem tud a legújabb kutatás: KOVÁCS Andrea, *A középkori liturgikus költészet magyarországi emlékei: Szekvenciák, kritikai dallamkiadás*, *Musica Sacra Hungarica* 1, Budapest: Argumentum–Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, 2017; KOVÁCS Andrea, *Szekvenciák a középkori Magyarországon: Repertoár, tradíciók, dallamok*, *Musica Sacra Hungarica* 2 (Budapest: Argumentum–Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, 2017).
- 11 MÉSZÁROS István, *Az iskolaiügy története Magyarországon 996–1777 között* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981), 416–417; *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája, 996–1996*, összeáll. MÉSZÁROS István (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996), 18–19.
- 12 Vö. MÉSZÁROS István, *Népoktatásunk 1553–1777 között* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1972), 17–21; MÉSZÁROS István, *Az iskolaiügy története*, 424; MÉSZÁROS István, *Magyar iskolatípusok 996–1990*, *A Magyar Neveléstörténet Forrásai* VI (Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1995), 16.
- 13 *Vépi ék.* (1731), 130. A 343 oldalt tartalmazó gyűjtemény lelőhelye: Szombathely, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Savariensia H b. 1058. Digitális változat: Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely, SDVDR 12. Mf: MTAK 2529/IV. és 2663/V; leírása: STOLL Béla, *A magyar kéziratossénekeskönyvek*

Mesterházi Miklós a *Szentekrul Enekek Következnek* fejezetet nyitja a *Szent Koszma etc.* című, alábbi alkotással:

1. Két oszlopa igasságnak,
Két cséllaga ez világnak,
Szent Kozma és Demjén Martir imadgy értünk.
2. Kiket az Jésus neviért
Lesias tengerben vettettek, R.)
3. Az Istennek ereje
Csudalatossan ki vive, R.)
4. Az után meg kinoztattak,
Ur Jesusért vért ontottak, R.)
5. Szépek örök koronával,
Ékessek Jesus szovával, R.)
6. Az ti Szent tanítástokban,
Legyünk riszesek váloban, R.)
7. Jesust érettetek aldgyuk,
Es vég¹⁴ nélkül magasztalluk. Amen.¹⁵

Az ének 1. és 5–7. versszaka, továbbá 2. strófájának első sora a *KEt Oszlopa igasságnak...* kezdetű, Szent Péter és Pál apostolokról szóló, 6 versszakos nép-

énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840) (Budapest: Balassi Kiadó, 2002³), 1047. sz. Elsőként Erdélyi Zsuzsanna adott hírt a jeles kéziratról: ERDÉLYI Zsuzsanna, *Hegyet hágék, lőtöt lépék: Archaikus népi imádságok* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1976), 754–757; ERDÉLYI Zsuzsanna, „Gyönyörűségnek kertiben. Ádám-vigasztalók”, *Új Írás* 23, 1. sz. (1983): 75–91. Gyűjteményes kiadása: ERDÉLYI Zsuzsanna, *Múltunk íratlan lírája* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2015), 405–429. Keletkezéséről és másolójáról bővebben: MEDGYESY S. Norbert, „Kisiskolák, tanítómesterek és kéziratok énekeskönyveik a 18. századi győri egyházmegyében” in *Primus inter omnes: Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára*, szerk. ARATÓ György, NEMES Gábor és VAJK Ádám, A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai: Források, feldolgozások 25, 383–407 (Győr–Raab: Győri Egyházmegyei Levéltár, 2016), 387–389; MEDGYESY S. Norbert, „A Kenyeri és a Vépi énekeskönyvek történeti háttere és tartalmi sajátosságai”, in *Kívül aranyos, belül irgalmas...: Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna emlékére*, szerk., LENGYEL Ágnes és CZÖVEK Judit, Konferenciasorozat a vallási néprajz iskolateremtő tudósainak tiszteletére I, 295–308 (Balassagyarmat: Magyar Nemzeti Múzeum Palóc Múzeuma, 2018).

14 vig [értelem]

15 Vépi ék. (1731), 221.

ének átírata. Az apostolfejedelmek éneke a *Cantus Catholici* 2. kiadása (Kassa, 1674, 512–513) nyomán terjedt el országszerte.¹⁶ A vépi iskolamester vagy az ő ismeretlen forrása a 2. versszak 2. sorában és a 3–4. strófában verselte meg Szent Kozma és Damján egyik csodáját, a tengerből való megszabadulást.

Alia alcímet visel a *Vépi énekeskönyv* nótajelzés nélküli, következő éneke az orvosszentekről:

1. Az kegyes Úr Jesus, Világ meg váltója,
Útet tisztölőknek fimlő koronája,
Szent Kozma és Demjén értünk könyörgistek,
Istentől iot nyerjeteK.
2. Oh, fényes Lámpások, nagy erős kú szálak,
Szent Kozma és dömjen két Szent Atyafiak.
3. Tökélletes életnek világós tükori,
Az el tivődteknek Istenhez vezeri,
R.) *Szent Kozma és Demjén*, etc.
4. Atyafiu szeretet ezekben tündöklött,
Es az irgalmasság általok nagy helet lölt.
R.)
5. Hogy az ti életetek folását követvin
Miis nagy örömben részesülünk Menyben. Amen.¹⁷

Az ének dallama ismeretlen, verselése és a refrén feltüntetése következetlen. Az első versszak első két sora felező 12-es ütemmel indul, amely a refrénben folytatódik: 12–12–12–7. A 2. és az 5. versszak tartja a szótagszámot, a 3–4. strófa tizenhárom szótagra bővíti. Az ének ismeretlen szerzője általános jelzőket használ, Kozma és Damján életéről nem mond el semmi konkrét eseményt.

Ezt annál inkább megteszi a *Vépi kántorkönyv* következő éneke, amely nótatalást is ad: „N. Aldat Légyen Isten etc.” Az M iniciálét szép tulipánnal díszítő ének így regél:

16 Kiadása: RMKT XVII/15/A, 607, 477. sz. Dallamát (*Ÿdvöz légy Mennyei Bánya*) lásd: PAPP Géza, *A XVII. század énekelt dallamai*, Régi Magyar Dallamok Tára II (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), 24/a. A Dunántúl kéziratoss énekeskönyvei közül a *Szoszna Demeter-ék.* (Pannonhalma, 1714–1715, 421), a kunszigeti *Paksi Márton György-ék.* (1760–1761, 513), a *Dőri ék.* (1763–1774, 322) és az *Egervári ék.* (XVIII. század 2. fele, 240) tartalmazza. Bővebben: RMKT XVII/15B, 445, 477. sz.

17 *Vépi ék.* (1731), 221.

1. Mindenható Atya, ki lakozol az menyégben,
Dicsősíges Isten, *hálát*¹⁸ adunk néked ezen,
Te jó voltodért életünkben,
Mert te táplálsz minket testünkben,
Aldgy meg bennünket életünkben.
2. Az te Szent igidet add igazan halgathassuk,
*Hallván*¹⁹ meg erthessük es beis tellesithessük,
Ez mai kedves két szentéddel,
Tégedet szévből imadhassunk,
Nagy *hálákat*²⁰ neked adhassunk.
3. *Szent* Kozma es Demjen, lam, tégedet mint szerettek,
Párancsolatidban igazan ezek követtek,
Ez gyárlo testben dicsértetnek,
Mindenekben néked engedtek,
Tisztöltet advan nevednek.
4. Mellért pogányoktul ártatlanyak meg fogattak,
Sok féle kinokkal igaz hitért kínoztattak,
Kezek és lábok kőtőztetvin
Az Tenger melliben vettetvin,
Ezeket bátron el szenvedvin.
5. De Isten Angyála ezen szentek mellé álla,
Tenger mélségiből hirtelen ki szabaditá,
Minden veszeltül óltalmazza,
Igaz hitben meg batoréta,
Szenvedisekben vigasztalja.
6. Es annak utanna ujjobban meg fogattának,
Igaz vallásokért űk sokat kinoztatának,
Jesus neviért meg halának,
Martiromságot kostolának,
Mellyért menyegben bé jutának.

18 halat [értelem]

19 Hálvan [értelem]

20 halakat [értelem]

7. Dicséret, dicsőség légyen az Atya Istennek,
 És véle egyenlő Szent Fianak, az Christusnak,
 Az hivek vigasztalójának,
 Kitül minden jok ránk származnak,
 Dicséret az *Szent* Haromságnak. Amen.²¹

Az ének szövege – az epikus népénekek korabeli szokását követve – a Szent-háromság személyeinek megszólításával kezdődik. Az első két versszak szófordulataiban variálja a kézirat *Pécsi énekeskönyv* (1674) *De Sancto Philippo et Iacobo Apostolis* című, *Mindenható Atya, dicsőséges Isten...* kezdetű, 15 strófás epikus énekének első két versszakát.²² A *Pécsi énekeskönyv* apostol-énekének szótagszáma 12–12–12–12, nótautalása: „Az paradicsomnak dicző etc.”²³ A *Vépi énekeskönyv* ettől eltérő verselését, az átköltés alapját a nótajelzés adta: „Aldat légyen Isten, etc.” jelzéssel, 14–14–9–9–9 szótagszámmal. A nótajelzés azonos az *Áldott légyen Isten az ő kedves sok szentiben* kezdetű historikus Szent László-népének incipitjével, amelyet elsőként a Náray György kanonok által szerkesztett *Lyra Coelestis* tett ismertté 1695-ben.²⁴ A *Vépi énekeskönyv* Szent Kozma és Damján-énekének dallamát az *Áldott légyen Isten...* eredeti nótajelzése, a *Dicsőült helyeken, mennyei Paradicsomban* mutatja meg, amely egy kedvelt XVII. századi, eredetileg protestáns zoltárparafrázisra utal.²⁵

21 *Vépi ék.* (1731), 222–223.

22 „Mindenható atya, dicsőséges Isten, / Hátat adunk néked, ki lakol menyekben, / Hozzánk io voltodért tellyes életünkben, / Mert te tapasz minket testünkben, lelkünkben. // Gerieszd fell igédnek bennünk szomiaságot, / És világosicz meg szívünknek homalyát, / Hogy utalhássúk megh büneink rutságot, / Kérünk, nyerhessúk meg lelkünk boldogságot.” *Pécsi ék.* (1674), 6a–8a, kiadása: RMKT XVII/15/A, 585, 457. sz.

23 Kiadta: CSOMASZ Tóth Kálmán, *A XVI. század magyar dallamai*, I, 2. átdolg., bőv. kiad., szerk., s. a. r. FERENCZI Ilona (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2017), 286–287, 15. sz.

24 NÁRAY György, *Lyra Coelestis* (Nagyszombat: 1695), 132–134; RMK I. 1479. Más, kéziratot előfordulási helye: *Szoszna Demeter György-ék.*, Pannonhalma (1714–1715), 409–413; *Paksi Márton György-ék.*, Öttevény-Sziget (ma Kunsziget, 1760–1761), 507–509. Kiadta: MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, „Szent László király alakja az 1651 és 1845 között keletkezett kéziratot és nyomtatott énekeskönyvekben”, in „*Vállal magasb mindeneknél*”: A *Szent László-herma Győrbe érkezésének 400. évfordulóján megtartott tudományos konferencia előadásai*. Győr, 2007. június 25–27, szerk. MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert és SZÉKELY Zoltán, 193–226 (Győr: Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2008), 203–205 [a kötet tartalma megegyezik az *Arrabona Múzeumi Közlemények* 46/1. 2008. számával]. Praktikus kiadása: *Énekek Szent László király tiszteletére – Cationes de Sancto Ladislao rege*, szerk. KOVÁCS Andrea és MEDGYESY S. Norbert (Budapest: Magyar Napló-Írott Szó Alapítvány, 2012), 160–163, 35. sz. (CD: 18. track, éneкли: NEMCSICS Kinga.)

25 A református Kanizsai Pálfi János 148. zoltára katolikus énekeskönyvekben is hamar felbukkant; megtalálható a *Cantus Catholici* (Lőcse: 1651) és Náray György *Lyra Caelestise* (Nagyszombat: 1695) lapjain. A BOGISCH Mihály szerkesztette *Őseink buzgósága* (Budapest: 1888) c. énekeskönyv – Náray (1695) alapján – a Bogisich által 1883-ban komponált négyező-

Könyörgő és historikus elemeket egyesít magában a *Vépi énekeskönyv* következő éneke a vértanú testvérekről. Az ének kezdősora felett más írással és más tintával fel van írva *Sentianosh* neve. A bejegyzés keletkezési idejét és okát nem ismerjük, Vép földrajzi közelségében nem is volt ilyen nevű település.

Nota: Maria gustum etc.²⁶

1. Szent Kozma és Demjén,
Kik mint égő tömjén,
Istennél illatoznak
És véle mulatoznak.
2. Mert űk súlos keresztit
Keresztyeknek Szent terhit
Magok vállára vevik,
Christus Jesust követték.
3. Hoszták szép kécncseket,
Régi örökségeket
Isten nyomorultira,
Meg fogyot árváira.
4. Erőtlen betegeteket,
Sok kinban sinlődőket,
Mind lelkekben es testekben,
Űk gyógyitnak vala.

lamú változatban közli. Dallamát NÁRAY György, *Lyra Coelestis*, 1695, 132. szerint közzétette: KÖVÁRI Réka, „A Szent László-népelemek dallamairól”, in „*Vállal magasb mindeneknél*”, 255. A népi változat egyik példájának adatközlője: Jakocs János vak koldus, 1928; kiadta: DOMOKOS, „...*édes Hazámnak...*”, 1268. További példák népi gyűjtésből: SZENDREI Janka, DOBSZAY László és RAJECZKY Benjamin, *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), II/171/a, b, c; *A Magyar Népdaltípusok Katalógusa – stílusok szerint rendszerezve – I*, A Bevezetés, a 2. és 4. fejezet DOBSZAY László, az 1. és a 3. fejezet SZENDREI Janka munkája (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1988), IV/367.

26 A *Maria gustum* dallamát nem közlik a XVI–XVIII. századi hazai melódiákat közzé tevő kritikai dallamkiadások és elemzések: CSOMASZ TÓTH, *A XVI. század magyar dallamai*; PAPP, *A XVII. század énekelt dallamai*; KÖVÁRI, *A Deák-Szentes kézirat*; DOMOKOS Mária és PAKSA Katalin, „*Vígsággal zeng Parnassusnak magas teteje*”: *18. századi kottás források és a magyar zenei néphagyomány* (Budapest: Akadémiai Kiadó–MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2016).

5. Ördögöket űzének,
Sok bálvánt le verinek
Ereivel az Christus
Jesus *szent* nevinek.
6. Azért nágy kinzásokra,
Uj ki gondolt kinokra
Ezen drágo két szentek
Vitetinek vála.
7. De Jesus szerelmiért,
Romai igaz hitért,
Kívánt örömmel várták
Szenvedisek óráját.
8. Oh, nagy, drágo két szentek,
Ez helyre tekincsetek,
Im ma szenvedisteknek
Ünnepit szentellűk.
9. Ez templomot tinéktek
Szenteltik eleink,
Tikteket szószólónak
Fogádat helségűnk.
10. Azért *Szent* Kozma, Demjén,
Ránk nizzetek édejn,
Hogy sok veszedelmekben
Meg maradhassunk épen.
11. Éhséget, fegyvert túllűnk
Dóg halált el űzzetek,
Hozzátok kiáltokat
Kegyesszemmel nizzétek.
12. Miis az, mint fogadtuk,
Szent naptokat meg tártyuk,
Kicsintűl fogva nagýgh
Szent neveteket áldgyuk.

13. Áldat, áldat ma légyen,
Szent Kozma és Demjén,
Általatok menyékben
Jusson minden szegin.
14. Décsérett Atya, fiu,
Szent Lélek Ur Istennek,
Szent Kozma es Szent Démjén,
Mai nagy szenteknek, Amen.²⁷

Az ének sorainak szótagszáma, ismeretlen okokból, rendszertelenül különbözik, soronként 6 és 8 között mozog. Izoszillabikus, esetünkben 7 szótagú sorokat csupán a 7. és a 11–12. strófában találunk. Az ének első hét versszaka Kozma és Damján életéről és vértanúságáról szól. A 8. versszaktól kezdve a textus több utalása, pl. „ez helyre tekincsetek” (8. vsz.), „Miis az, mint fogadtuk” (12. vsz.) és a teljes 9. strófa arról tesz tanúságot, hogy a vépi iskolamester egy templom fogadalmi énekét, verses patrocínium-könyörgését vetette papírra. A szombathelyi püspökség megalapítása (1777) előtti győri egyházmegye, azaz a mai Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala vármegyék területén összesen 11 Kozma–Damján titulusról adnak hírt a történeti források. A rábaközi Bogyoszló plébániatemplomának 1736-tól volt a védőszentje az orvos-testvérpár. Csepreg mezőváros filiája, Felsőszakony a XVIII. század elején váltott Kozma–Damján titulusra, majd az 1864–1869-es felújítás után az első magyar király, Szent István lett a patrónusuk. A mosoni esperesi kerülethez tartozó Samorja (Sumerain) kápolnát tartott fenn a vértanúk tiszteletére. A szintén mosoni Tétény lakói ugyancsak templomukban láthatták Kozma és Damján főoltárképét.²⁸ De ezek a települések meglehetősen távol, 50–70–100 kilométernyire találhatók Véptől. A megyebeli, vasi Pinkaminszenten a középkor időszakában kérték az orvosok égi segítségét. A vend, tótsági Felsőlendván 1714-től tisztelték e mártírokat, a Jánosháza melletti Káldon szintén plébániatemploma volt Kozmának és Damjának. Ám ezek a települések is messzebb találhatók Véptől. Karácsonyfa (pornói esperesi kerület) szentélye csak 1788-tól, tehát vizsgált forrásunk keletkezése után 57 esztendővel viselte az orvos-testvérpár nevét. Az énekeskönyv keletkezési helyéhez, Véphez a legközelebb a Medgyesy család tulajdonában 1307-ben már létező Egyházszeg temploma

27 *Vépi ék.* (1731), 223–224. Sortörés tőlünk a rímek alapján.

28 *Győri Egyházmegye*, szerk., DÓKA Klára, mts. FÜLÖP Éva Mária, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 6 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1998), Bogyoszló (35–36, 20. sz.), Csepreg és Szakony (48–49, 39. sz.; 61–62, 59. sz.); Samorja (149, 188. sz.), Tétény (175–176, 229. sz.).

található, amely ma Rábakovácsi (volt Meggyeskovácsi) része. Ugyancsak Vép közelségében található az 1713-ban még önálló Vát Szent Kozma és Damján-szentélye, amely később Felsőszilvágy leányegyháza lett.²⁹ Földrajzi alapon feltételezni tudjuk, hogy e 14 versszakos költemény a XVIII. század első felében az egyházszegei vagy a váti templom fogadalmi, búcsús éneke volt.

A Dőri énekeskönyv énekelt története

Az Észak-Dunántúlról fennmaradt kéziratos énekeskönyvek közül még a *Dőri énekeskönyv* tartalmaz egy epikus éneket a vértanú orvosok tiszteletére *Szent Kozma és Szent Demjén Mártirokról 27dik septembris* címmel, „Nota. Én szerelmem drága Kintsem, etc.” dallamutalással. A Rábaközben, Csorna mellett található Dör község Kisboldogasszony-temploma Bágyog filiájaként fogadta az imádkozókat. Különleges értékű kancionálisát a szintén rábaközi Szil mezővárosból származó, 1734-ben született Kováts István helyi iskolamester vetette papírra 1763 és 1774 között, melyről így vall a gyűjtemény címlapján: „Ezen könyvet írta-bé Kováts István Dőri Iskola Mester Pápista Kórusra való Szép Énekekkel És némelyeknek nótáit-is Kottával feltevé 1763^a esztendőbe el kezdvén.”³⁰ A költői és zenei tehetséggel megáldott ludi magister az alábbi Szent Kozma és Damján-históriát – a textust követő dátumbejegyzés szerint – „1769. 9na Martij”³¹ vetette papírra:

1. Szent Kozma és a Szent Demjén egy test s vér atya fiak,
Arabia tartománybul orvos Doktorok voltak,
Egyeás névű Városban születtek ők egy helyben,
És az ő szüleik voltak igaz kátholika hitben.

29 *Szombathelyi Egyházmegye*, szerk. DÓKA Klára, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 8 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1999), Egyházszege (39–40, 32. sz.), Felsőlendva (41–42, 34. sz.), Vát és Felsőszilvágy (47–48, 42. sz.), Káld (63–64, 63. sz.), Karácsonfa (64–65, 65. sz.), Pinkamindszent (111–112, 128. sz.).

30 *Dőri ék.* (1763–1774), 1. A gyűjtemény 425 oldalból áll, lelőhelye: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, 10a E 29/1, vö. STOLL, *A magyar kéziratos énekeskönyvek...*, 269. sz. Az énekeskönyvet bemutatja: KERNY Terézia, „Kováts István: Katolikus énekeskönyv (Dőri énekeskönyv)”, in *István, a szent király: Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján*, szerk., KERNY Terézia és SMOHAY András, Magyar királyok és Székesfehérvár IV; A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 9 (Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2013), 334, 57. sz. A forrás scriptora, Kováts István iskolamester életéről és az énekeskönyv keletkezéséről bővebben: MEDGYESI, „Kisiskolák, tanítómesterek...”, 399–402.

31 *Dőri ék.* (1763–1774), 415. (Autográf számozással: 201a)

2. Meg halálozván az Attyok még kis-dedek volnának,
Az okáért az ő Annyok, kit hitak Theodorának.
Szorgalmatosan gondgyokat fiainak viselé,
Mindenféle erköltsőkben Istenessen nevelé.
3. Nem engette gonosz dolgot, hogy ők el kövessenek,
Inkáb azon fárodott, hogy jó erköltsük legyenek,
Ugy annyira, hogy *szent* tiszták és jámborok lettenek,
Mint jó Anyának fiai tiszteletett tevének.
4. Az okáért bálványokat ők igen meg utályák,
Sőt, az hamis és hívságos babonát sem kívánák,
Inkáb jó tselekedetekben töltötték ők magokat,
Mellyek világosétották a két Atyafiakat.
5. Mellyért szemérmerteseknek és tisztáknak hivattak,
Testnek ő gyönyörüségét mindenkoron futották,
A magok testét szőr övvel, veréssel öldöklötték,
A mellyett az ellenségnek győzéséért el tűrtek.
6. Az utálatos fősvénység soha nem fért szívekben,
Amellyért a sok kints és pinz nálok nem volt bötsüben,
Hanem szegény, tiszta életet szivesen el szenvedtek,
Ilyen módon *Szent* Angyali életett ők viseltek.
7. Arabiában Lisziás Királynak képe vala,
Ki ismervén Kozma, Dömjént házához el hivatta,
És meg kérdé: honnét s-hova valók hogy ők volnának?
Kik meg feleltek: Egyeás Várossábul volnának.
8. A királynak képe el akará hitetni őket,
Hogy imádnák áldozattal a bálvány isteneket,
Látván állondóságokat a hitben megmaradni,
Meg kötözve parantsolá kegyetlenül meg verni.
9. Végtére a király képe *szent* fejeket szedette,
Mellyet örömmel *Szent* Kozma és Demjén el szenvedtek,
Ilyen módon ők elérték életék végső czillát,
Az után az Mártirságnak el nyerék koronáját.

10. Ditsőség a magasságban Teremtő Szent Istennek,
És tisztelet légyen a Szent Kozma és Szent Demjénnek,
Végre a Szent Háromságnak mondgyunk ditséreteket,
Hogy vegye jó szivel tölünk e buzgó énekünket. Ámen.³²

A *Dőri énekeskönyv* énekszerzője ugyanúgy ismeretlen, mint a *Vépi énekeskönyv*ben papírra vetett szövegeké. E dőri szövegváltozat 5 versszakának szótagszáma változó, 11 és 16 között mozog. 15-ös szótagszámmal csupán a 3., 5., 7. és 9–10. strófa izoszillabikus. Ez az ének követi legjobban a *Legenda Aurea* leírását a vértanúk életéről és szenvedéséről: a szöveg szerinti Egyeás (Egea, Aegaea) városáról, a vértanúk édesanyjáról, Theodoráról és a bálványimádás parancsáról e XIII. századi forrás tanúskodik.³³ Az 5. versszakban olvasható vezeklésről, engesztelésről más forrás nem tudósít.³⁴

Összefoglalás

Tanulmányomban Szent Kozma és Damján ókeresztény vértanú (†303, ünnepük: szeptember 27. [1969-től: szeptember 26.]) orvosok tiszteletére négy népe-énekszöveget tettem közzé. Összesen 9 kéziratot, XVIII. századi, észak-dunántúli illetőségű énekeskönyvet vizsgáltam át, amelyek közül két gyűjtemény, jelesül a vasi *Vépi énekeskönyv* (1731) három, a rábaközi *Dőri énekeskönyv* (1763–1774) pedig egy textussal gazdagította a Kozma–Damján-hagyományt.

Az egyes alkotások tematikus hangsúlyai eltérők. A *Vépi énekeskönyv*ben olvasható, *Két oszlopa igasságnak...* kezdetű költemény a *Cantus Catholici* (Kassa, 1674) egyik Péter–Pál-énekének átírata. Az *Az kegyes Úr Jesus, Világ meg váltója...* kezdetű ének általános frazeológiájú könyörgő tétel. A *Mindenható Atya, ki lakozol az menyégben...* kezdetű historikus ének megéneklei Kozma és Damján önatadását, a tengerből angyal segítségével való megszabadulását és végül vértanúhalálát. A *Szent Kozma és Demjén, / Kik mint égő tömjén...* kezdetű népének e szentek orvosi, gyógyító és szegényápoló tevékenységét, ördögűzését és a bálványok elpusztítását emeli ki. Az ének szövegéből kiderül: egy, az énekeskönyv

32 *Dőri ék.* (1763–1774), 414–415, autográf számozással: 204b–205a.

33 JACOBUS de Voragine, *Legenda Aurea*, vál., előszó és mutató MADAS Edit (Budapest: Helikon Kiadó, 1990), 229–230. Szent Kozma és Damján legendáját Bárczi Ildikó fordította.

34 Az *Érdy-kódex*, a *Legenda Aurea*, az *Analecta Bollandiana*, a *Breviarium Paulinum* és a *Breviarium Strigoniense* Kozma–Damján prédikációinak és zsolozsmáinak motívumait összehasonlítja: TÓTH Kinga, „Szent Kozma és Damján legendájának forrástörténetéhez”, in *Plaustrum seculi I. Tanulmányok régi prédikációirodalmunkról*, szerk. BÁRCZI Ildikó (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2004). A *Sermones Compilati* Kutatócsoport honlapján látható (hozzáférés: 2018.10.12.) http://sermones.elte.hu/?az=318tan_plaus_kinga.

másolója, a vépi Mesterházi Miklós által nem jelölt templom fogadalmi, búcsús népénekéről van szó. Véphez legközelebb a XVIII. században Egyházszeg (a mai Rábakovácsi) és Vát Szent Kozma és Damján-temploma található, ezek alapján elképzelhetőnek tartjuk, hogy ez az ének eredetileg ezekhez a vasi falvakhoz kötődött. A rábaközi *Dőri énekeskönyv* egy epikus népénekben visszhangozza a *Legenda Aurea* leírásait: Theodora gyermekei, Kozma és Damján Egyeás (Egea) városában ajándékként gyógyították a betegeket, megvetették a babonás szokásokat, végül Lisziás király (valójában Lysias római helytartó) lefejeztette őket. Vezeklő életmódjukról ennek az éneknek szövege ad hírt. A vizsgált és itt kiadott népénekek XVII–XVIII. századi nyomtatott énekeskönyvekben nem fordulnak elő.